

בענין הסיבה

ראשי פרקים

- א. פתיחה - מקור.
- ב. קושיות על דיני כבוד ומורא בהסיבה.
- ג. קושיית העמק-ברכה.
- ד. סתירה בדברי השו"ע ונסיון לתרצו.
- ה. תירוץ קושית הר"ן ע"פ ביאור יסוד דין הסבה.
- ו. מחלוקת רמב"ם וראב"ד בגדרי הסבה בזמן הזה.
- ז. תירוץ לקושיות על דיני כבוד ומורא בהסיבה.
- ח. ההבדל בן "שוליא דנגרי" ל"אשה אצל בעלה".
- ט. ישוב דברי הרש"ל.

א. פתיחה - מקור.

הגמ' בפסחים (ק"ח ע"ב) אומרת: "איתמר מצה צריך הסיבה (כשאוכל מצה של מצוה לילה הראשון כבני חורין שהוא זכר לגאולה - רשב"ם) מרור אין צריך הסיבה (שהוא זכר לעבדות - רשב"ם) יין, איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסיבה ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסיבה, ולא פליגי, הא בתרי כסי קמאי הא בתרי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא. אמרי לה להאי גיסא תרי כסי קמאי בעו הסיבה דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות, תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה, ואמרי לה להאי גיסא, אדרבה, תרי כסי בתראי בעי הסיבה בהוה שעתא דקא הוה חירות, תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה דאכתי עבדים היינו קאמר, השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אידי ואידי בעו הסיבה".

והקשה הר"ן (דף כ"ג ע"א מדפי הר"ף ד"ה השתא") הרי קימא לן איפכא. דכל ספיקא דרבנן לקולא, וא"כ מדוע אידי ואידי בעי הסיבה? ויש שתירצו כיון דאין טורח גדול עבדין לחומר לרווחא דמילתא, והר"ן תירץ "בעל כורחנו בעינן למיעבד הסיבה בכולהו דאי ניזיל לקולא נקיל בכולהו ומיעקרא מצות הסיבה לגמרי", ובכה"ג לא שייך ספיקא דרבנן לקולא. (ולקמן בעז"ה נישב את קושית הר"ן באופן אחר).

עוד שם בגמ': "אשה אצל בעלה לא בעיא הסיבה, ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה, בן אצל אביו בעי הסיבה, איבעיא להו תלמיד אצל רבו מאי? ת"ש אמר אביי כי הוינן בי מר (רבה) הוי זגינן אבירכי דהדדי, כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים, מיתבי, עם הכל אדם מיסב ואפ"י תלמיד אצל רבו? כי תניא ההיא בשוליא דנגרי. איבעיא להו שמש מאי? ת"ש דאמר ריב"ל השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא, מיסב אין לא מיסב לא שמע מינה".

ופירש הרשב"ם (ד"ה אשה) "אשה אינה צריכה הסיבה מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאלות דרב אחאי לאו דרכייהו דנשי למיזגא, בן אצל אביו צריך הסיבה, דלא הוי כפוף כל כד".

ב. קושיות על דיני כבוד ומורא בהסיבה.

והנה בסוגיא זו יש צורך לבאר כמה ענינים. הנה תלמיד אצל רבו אי"צ הסיבה משום מורא רבך כמורא שמים, ופי' רשב"ם (ד"ה כמורא שמים) דכתיב את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, ומשמע לכאוי' שהסיבה היא חסרון במורא, וכן משמע ברמב"ם פי"ה מת"ת שכתב בהל' א': כשם שאדם מצוה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו וכו', אמרו חכמים מורא רבך כמורא שמים וכו', ושם בהל' ז': וכן לא יחלוץ תפיליו לפני רבו ולא יסב אלא כיושב לפני המלך וכו'. אבל אי"כ גם בן אצל אביו שלא יסב שהרי גם הוא מצוה בכבוד ומורא אביו שהרי כתיב "איש אמו ואביו תיראו"?

ועוד, ודאי שכן מצווה בכבוד אביו יותר ממה שאשה מצווה בכבוד בעלה, אי"כ איפכא היה צריך להיות שאשה צריכה הסיבה, ובן אינו צריך, ובשלמא לטעם השאלות, "דלאו דרכיהו דנשי למיזגא" מיושב עכ"פ דנשים פטורות מטעם אחר, אבל לפרשב"ם דפטור אשה הוא משום מורא בעלה והיא כפופה לו, מדוע הבן צריך הסיבה?

ועוד, מדוע היתה הבריתא צריכה ללמדנו ששוליא דנגרי (תלמידו של נגר המלמדו אומנות) בעי הסיבה, וכי איזו הוא אמינא היתה לפוטרו? ועוד דברי התוס' בד"ה "בפני" צריכים ביאור שכתבו וז"ל: נראה דאביו והוא רבו נמי אין צריך דלא גרע מרבו אחר, מיהו סתם אב מלמד לבנו תורה, כדאמרינן בפ"ק דקידושין שהבן ירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה ואפי' הכי קאמר בפני אביו צריך הסיבה". עכ"ל. משמע שמשקנתם שכן אצל אביו צריך הסיבה אפי' הוא רבו, וכן פסק בשו"ע (סי' תע"ב סעיף ה') "בן אצל אביו צריך הסיבה אפי' הוא רבו מובהק. תלמיד אצל רבו אין צריך הסיבה אלא אם כן יתן לו רבו רשות".

וצריך ביאור האידך יתכן שבגלל שהוא בנו גרע, ויצטרך הסיבה הא ודאי גם בו נאמר מורא רבך כמורא שמים? ובאבודרהם (הובא במג"א שם ס"ק ו') כתב שסתם אב מוחל לבנו, אע"פ שהוא רבו, אמנם עדיין קשה שהרי התוס' לא הביאו טעם זה, וגם השו"ע היה צריך לפרט שזהו הטעם שהבן מיסב שהרי נפקא מינא תהיה לנו באב שלא מוחל לבנו, הרי הבן אסור בהסיבה?.

ג. קושיות "העמק-ברכה".

הרא"ש (סי' כ"ז) פסק שתלמיד אצל רבו אי"צ הסיבה אפי' הוא רבו שאינו מובהק. והוכיח הרא"ש דין זה מעצם זה שהגמ' לא העמידה את הבריתא שתלמיד אצל רבו צריך הסיבה אלא בשוליא דנגרי ולא העמידה הגמ' ברבו שאינו מובהק, משמע שתלמיד אצל רבו אפי' שאינו רבו המובהק, אין צריך הסיבה.

והנה בספר "עמק ברכה" (סדר פסח סימן כ"ז) הקשה הרי בתוס' דבי"ק (מ"א ע"ב ד"ה לרבות) משמע דמורא רבך כמורא שמים לא נאמר אלא ברבו המובהק בלבד, שם הקשו תוס' מדוע צריך את דרשת "את ה' אלהיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים? תיפוק ליה מדין והדרת פני זקן? ותירצו התוס' דבשאר תלמידי חכמים יש רק דין "והדרת", ורק ברבו המובהק נאמר דין מורא רבך כמורא שמים. וא"כ קשה מדוע פסק השו"ע כדעת הרא"ש שתלמיד בפני רבו שאינו מובהק אין צריך הסיבה, ולא חשש לדעת התוס' שלשיטתם כיון שאין בו דין של "מורא רבך כמורא שמים", ממילא יצטרך הסיבה, ולפחות היה צריך השו"ע לחשוש לשיטתם והתלמיד יצטרך לבקש רשות מרבו להסיב ויצא לכו"ע?

"העמק ברכה" אף טען שגם דעת הרמב"ם כדעת התוס', שהרי הרמב"ם בהלכות ת"ת (פי"ה) מדבר בכל הפרק בעניני כבוד רבו ויראתו, בתחילת הפרק מביא הוא - "אמרו חכמים מורא רבך כמורא שמים", ואח"כ הביא את דיני כבוד ומורא ואת האיסור ליסב לפניו,

אך בהלכה ט' כתב "במה דברים אמורים ברבו מובהק שלמד ממנו רוב חכמתו אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חכם ואינו חייב בכבודו **בכל אלו הדברים**, אבל עומד מלפניו וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם". (ודיני כבוד תלמיד חכם שאינו רבו מביא הרמב"ם שם בכל פרק ו'). אי"כ גם לדעת הרמב"ם תלמיד אצל רבו שאינו מובהק בעי הסיבה, ואמאי לא חש השו"ע (סי' תע"ב ס"ה) לשיטתו?

ד. סתירה בדברי השו"ע ודחית התירוץ.

והנה היעמק ברכה" הקשה רק אמאי השו"ע בהלכות פסח לא חש לשיטת התוס' והרמב"ם, אך לכאוי השו"ע סותר עצמו מהלכות פסח להלכות תלמוד תורה - שהרי באו"ח (סי' תע"ב) פסק כשיטת הרא"ש שתלמיד אצל רבו אפי' שאינו מובהק **א"צ הסיבה**, אפי"כ יתן לו רשות, ואילו ביו"ד הלכות ת"ת (סי' רמ"ב) פסק כשיטת הרמב"ם, ביחס לרבו המובהק ושאינו מובהק, בתחילה כתב "חייב אדם בכבוד רבו ויראתו יותר מבשל אביו, וכו' (וכתב שם כל הדברים שתלמיד אסור לעשותם) לא יתן שלום לרבו... ולא יחלוץ תפיליו לפני רבו **ולא יסב לפניו** אלא יושב כיושב לפני המלך... כל אלו הדברים שאמרנו שצריך לכבד בהם את רבו לא אמרו אלא ברבו מובהק דהיינו שרוב חכמתו ממנו אם מקרא מקרא אם משנה משנה אם גמרא גמרא, אבל אם לא למד רוב חכמתו ממנו אינו חייב לכבדו בכל אלו הדברים אבל עומד מלפניו כשיגיע לדי' אמותיו וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא יתאבל עליהם, אפי' לא למד ממנו אלא דבר אי' בין קטן בין גדול עומד מלפניו וקורע עליו, אי"כ השו"ע גופא פוסק שאיסור הסיבה אינו אלא בפני רבו המובהק בדוקא, ושאינו רבו המובהק צריך להסיב ושלא כפסקו באו"ח שבאינו רבו המובהק אי"צ הסיבה?

אמנם, בספר "מועדים וזמנים" סי' רמ"ח כתב לישב, שאע"פ שהלכות כבוד ומורא נוהגות רק ברבו מובהק, אבל האיסור ליסב נוהג אפי' ברבו שאינו מובהק, שאין זה חסרון רק בכבוד ומורא אלא יש בהם אף זילזול וחוצפה, ובכח"ג אסור אפי' ברבו שאינו מובהק. תירוץ זה קשה וצ"ע, ראשית, בשלמא בשאר ימות השנה, אפשר לומר שהסיבה היא זלזול, אבל הסיבה שאדם מיסב לקיום מצוה אינה זלזול, שהרי כל מטרתו לקיים מצוה ולא לזלזל! (ואדרבא שמחה היא לרבו שתלמידו רוצה לדקדק במצוות), ועוד צ"ע, שהרי מלשון הגמ' "אמר להם רב יוסף לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים" - משמע שאין בזה איסור אלא שאינם צריכים להיסב?

וכן משמע פשוט לשון השו"ע **אין צריך הסיבה**, אמנם המשנה ברורה כתב (בסי' ט"ו) שמשום רישא בן אצל אביו **צריך הסיבה** נקט נמי בסיפא **אין צריך**; אבל באמת אפי' איסורא איכא משום מורא רבך כמורא שמים. אך עדיין קשה, דבשלמא בלשון השו"ע אפשר לומר כן, אבל רב יוסף אמאי אמר להו בלשון "לא צריכתו"? (ועיי לקמן מה שכתבנו בדברי השמני"ב).

ה. תירוץ קושית הר"ן ע"פ ביאור יסוד דין הסיבה

כדי לישב את הקושיות שהעלינו לעיל יש להקדים ולבאר יסוד בגדרי הסיבה. הרמב"ם כתב בהלכות חמץ ומצה (פ"ז הל' ו') וז"ל: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאי, ואותנו הוציא משם וגוי, ועל דבר זה **צוה** הקב"ה בתורה וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית. לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות וכו"ו".

מדברי רמב"ם אלו מתבאר שכאשר אדם מישראל מיסב מקיים הוא מצוה דאורייתא, והרי

קיי"ל שהסיבה דרבנן, אלא פירוש הדברים שרבנן קבעו את הצורה המיוחדת של קיום "זוכרת כי עבד היית וגו'", (דומה לשיטת הראשונים שעיקר איסור מלאכה בחול המועד דאורייתא, וניתן לחכמים לקבוע איזו מלאכה) אבל עיקר המצוה היא דאורייתא ויסודה הוא להראות עצמו כאילו הוא בעצמו יצא אתה משיעבוד מצרים, ולכן הוא מיסב דרך חירות,

ובזה אפשר לכאוי לישב את קושית הר"ן אמאי אזלינן בספיקא דהסיבה גבי ארבע כוסות לחומרא הא ספיקא דרבנן לקולא? (עיין בתירוצו בפתיחה למאמרנו) ולפי דברי הרמב"ם אלו שישוד הסיבה הוא מדאורייתא מובן מדוע פסקינן לחומרא ומתורצת קושית הר"ן.

ו. מחלוקת רמב"ם וראב"ה בגדר הסבה בזמן הזה.

על דברי הרמב"ם המובאים לעיל כתב בהגהות מימוני (שם ס"ק ב') וז"ל: "ראב"ה כתב שאין אנו צריכים הסיבה בזמן הזה שהרי בני חרי אינם מסובין ואדרבה ישיבה כדרכה הויא דרך חירות. אמנם יחידאה הוא". ע"כ.

וטעם הראב"ה נראה פשוט, דכיון דכל יסוד ההסיבה אינו דין להסב, אלא מטרתו להרגיש כבני חורין, אי"כ אנו שגם בני חורין לא יושבים כן, ואדרבה, ישיבה זו אינה נוחה לנו, וגם אין אנו נראים כבני חורין אין צריכים להסב. אמנם הג"מ כתב שראב"ה יחידאה הוא, אך סברתו נכונה ויש צורך לבאר טעם החולקים.

ונראה דגם לרמב"ם ודאי יסוד הסיבה הוא להראות דרך חירות וכבני חורין כדלעיל, אלא שנחלקו, לדעת הראב"ה צריך להיות כמו שבני חורין היום נוהגים, ולרמב"ם ולשאר ראשונים צריך להראות כמו שבני חורין נהגו ביציאת מצרים, וכיון שבזמן יציאת מצרים בני חורין היו מסבים גם אנו עושים כן, כמו"כ אולי אפשר לומר שמחלוקתם תלויה בגירסא במשנה (פסחים קט"ז): לדעת הרמב"ם גירסת המשנה בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו, (וכן כתב בהלכות חו"מ שם), ולראב"ה חייב אדם לראות את עצמו, (כגירסא שלפנינו). ואכמ"ל.

ז. תירוץ לקושיות על דיני כבוד ומורא בהסבה.

לפי האמור לעיל יסוד הסיבה אינה עצם המעשה, אלא יסודה לראות עצמו כבן חורין. ונראה פשוט שאם אדם המיסב עדיין לא ירגיש עצמו כבן חורין ועדיין הוא ירא ונפתח אין זו הסיבה כלל לכולי עלמא, לא מיבעיא לשיטת הראב"ה לעיל, אלא אפ"י לשיטת הראשונים החולקים על הראב"ה, חייב אדם להסב כאשר הקושי הוא חיצוני גרידא, שהרי האדם מצווה להתאמץ ולהראות כבן חורין, אבל אם הוא עצמו ירא ומבוהל והוא מיסב, אין זו הסיבה כלל, כיון שהסיבה מהותה להיות כבן חורין, ולפי זה נראה שכל הפטורים שהובאו בענין הסיבה בליל הסדר, אין זה בגלל שהם חייבים במורא, שהרי הסיבה לשם מצווה אינה פגם במורא, אלא פטורים מצד עצם מציאותו של המורא, הגורם שאין כאן הסיבה כלל.

ובזה יתבאר ויתורצו כל השאלות שהבאנו לעיל (באות ב') דתלמיד אצל רבו פטור מהסיבה בגלל מציאות המורא אלא אם נתן לו רבו רשות שאז אינו ירא. ומעיקר הדין היה מותר לו להסב בליל הסדר אפ"י לא נתן לו רבו רשות, אלא שלא יקיים מצווה, ומדויקים דברי רב יוסף "לא צריכתו", וכן לשון השו"ע "תלמיד אצל רבו אי"צ הסיבה".

אמנם כיון שגם אם יסב לא יקיים מצוה, יתכן ששוב אסור לו להסב בפני רבו מובהק כיון שזו כהסיבה שלא במקום מצוה, ומיושבים דברי המשנ"ב ס"ק ט"ו. אבל בן אצל אביו אע"פ שודאי חייב בכבוד ובמורא, אבל כיון שבאמת אינו ירא ואינו כפוף לפני אביו אי"כ אם יסב יראה כבן חורין ולכן חייב בהסבה.

ואשה אצל בעלה פטורה, ופרשבי"ם מפני אימת בעלה וכפופה לו, ולדברינו סיבת הפטור אינה משום שהיא מצווה בכבוד בעלה, אלא בגלל מציאות המורא, וגם אם תיסב לא תהא זו הסיבה דרך חירות ולכן פטורה, ולפי"ז אשה חשובה חייבת בהסבה שהרי אינה יראה וכפופה כ"כ לבעלה.

ובזה יובנו דברי התוס' ופסק השו"ע שכן אצל אביו צריך הסיבה אפי' הוא רבו מובהק, (ולא נצטרך לביאורו של האבודרהם שמסתמא מוחל לו, שהרי כאמור לעיל התוס' והשו"ע סתמו ולא כתבו טעם זה), אלא דכיון דבהלכות הסיבה בליל הסדר העיקר תלוי במציאות המורא, וכיון שכן אצל אביו לא ירא כ"כ ואפי' שיהיה אביו רבו מובהק הסיבתו תהיה הסיבת בן חורין וממלא חייב הוא בהסיבה.

ובזה תתישב ממילא קושית הי"עמק ברכה" (אות ג') ופסקי שו"ע שנראים כסותרים. דודאי איסור הסיבה שייך רק ברבו מובהק, אבל בהלכות ליל הסדר יסוד הפטור תלוי במציאות המורא, וכיון שסוף סוף תלמיד אצל רבו אפי' שאינו מובהק ירא ממנו, וגם אם יסיב לא תהא הסיבתו נחשבת כהסיבה כיון שאינו מרגיש כבן חורין פטור.

ח. ההבדל בן שוליא לאשה אצל בעלה.

ובזה נראה לישב דברי הר"ן (שם, ד"ה "אשה") שכתב בטעם אשה אצל בעלה שא"צ הסיבה לפי שמשמשת לבעלה, ולכאוי קשה דבגמ' מבואר דהשמש בעי הסיבה אע"פ שמשמש לבני הסעודה, אמנם נראה דכוונת הר"ן ככוונת הרשב"ם דכיון שמשמשת לבעלה היא כפופה לבעלה ואימת בעלה עליה ומשו"ה אין הסיבתה הסיבת בני חורין, מה שאין כן השמש שהוא באקראי בעלמא ואינו כפוף כ"כ והסיבתו הסיבה ומשום הכי חייב.

ובזה יתבאר מדוע הוצרכה הבריתא ללמדנו ששוליא דנגרי בעי הסיבה, משום שהיתה לנו הוא אמינא לפוטרו משום מציאות המורא של תלמיד בפני מורהו וממילא אין הסיבתו הסיבה, קמ"ל שחייב.

ואין להקשות מדוע באמת חייב, ולמה דינו שונה מאשה אצל בעלה או תלמיד אצל רבו שאינו מובהק שלדברינו ג"כ פטורים מצד מציאות המורא, אע"פ שאינם חייבים, דשוליא דנגרי אע"פ שאולי באמת ירא ממורהו, אבל נצטוו להתגבר ולהרגיש כבן חורין ולא לירא, (כעין סברת הראשונים החולקים על הרב"ה דאע"פ שאין אנו רגילים להסב יתאמץ ויסב כדי להראות כבן חורין) כיון שאין במוראו דבר חיובי, אבל במורא שמציאותו חיובית כעין מורא תלמיד לרבו, אע"פ שאינו רבו מובהק, או מורא אשה לבעלה, ומציאות זו פוטרתם מהסיבה, לא ציוו חכמים לסלק מורא זה כדי שתוכל לקיים מצות הסיבה. שמש הרי הוא כשוליא דנגרי, כיון שאין שום דבר חיובי במוראו צריך הוא להסב והוא מצווה להתגבר על מוראו, אבל תלמיד אפי' לרבו שאינו מובהק, ואשה לבעלה כיון שמוראם דבר טוב לא נצטוו להסב.

ט. ישוב דברי הרש"ל.

ובזה יתבארו היטב דברי הרש"ל (במג"א שם ס"ק ה') שכתב דכל הפטור מלהסב ומיסב נקרא הדיוט. והקשה המג"א והרי מצינו כמה פעמים שאנו מחמירים בדבר שאנו פטורים בו, אמנם לדברינו הרי כל פטורי הסיבה הם מטעם שגם אם יסבו אין בהסיבתם מעשה הסיבה, כיון שאינם כבני חורין. וזהו דומה ממש ליושב בסוכה בשעה ששורדים גשמים שכתב הרמ"א (או"ח תרל"ט סעיף ז') "כל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא משם אינו מקבל שכר ואינו אלא הדיוטות", כיון שכששורדים גשמים או במצטער אין הפטור רק בגברא, אלא דגם כשיושב בסוכה אין זו חפצא דמצוה כיון שתשבו כעין תדורו, וזהו לא "כעין תדורו", אבל כשהפטור הוא רק בגברא יכול הוא להחמיר על עצמו ולא יקרא הדיוט. ולפי מה שבארנו הרי גם פטורי הסיבה הטעם משום שאין זה מעשה מצוה גם אם יסבו ואין הפטור רק חסרון בגברא, ומתישבים דברי הרש"ל.